

ELŐSZÓ

Mi az alapja a rokoni érzelmeknek? Miért tartjuk rokonszenvesnek a hozzánk hasonló külső és belső tulajdonságokkal rendelkező idegeneket? Milyen feltételek között bízunk meg egymásban, és hogyan ismerjük fel a csatlókat? Mi a büntetés szerepe a csoporton belüli együttműködés megteremtésében? Alkalmas-e a mások iránti jó cselekedet arra, hogy növeljük saját népszerűségünket a csoporton belül? Minden önzetlen támogatás magában hord valamilyen önző indítékot? Vagy létezik „valódi” altruizmus, amely csak a haszonélvező boldogulását tartja szem előtt, de semmilyen szempontból nem előnyös és nem kifizetődő a jótevő számára?

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre próbál meg választ találni e könyv. A válaszokat azonban nem lehet megadni egyetlen tudományág eredményei alapján. Sokféle területről kell összegyűjteni az ismereteket ahhoz, hogy a siker reményében végezzük el a feladatot. A könyv ezért több tudomány eredményeit kísérli meg összekapcsolni annak érdekében, hogy magyarázatot találjon az emberi önzetlenség és együttműködés – az ún. pro-szociális viselkedés – természetére vonatkozóan.

Keretét az evolúciós szemléletmód alkotja, amely egyesíteni képes a különböző tudományok kutatási eredményeit. Ez a megközelítés annak az ismeretével ruház fel bennünket, hogy miként jöttek létre a kooperatív kapcsolatok alapvető formái, milyen alkalmazkodási problémákat oldottak meg az evolúciós környezetben, és ezek hogyan befolyásolják az emberek viselkedését napjainkban. Egy másik tudományág, a javarészt közgazdászok által kidolgozott kísérleti játékelmélet modelljei segítségével értjük meg a cserekapcsolatok és „társas szerződések” logikáját, az altruista döntések hátterében álló nyereség/veszteség-kalkulációkat, és e döntések következményeit az egyén és a csoport számára. A könyvben idézett antropológiai vizsgálatok, amelyek az iparosodást megelőző társadalmak életével foglalkoznak, lehetővé teszik, hogy megismerjük e kultúrák sajátos viselke-

dési szokásait és társadalmi normáit, összehasonlításokat tegyünk a különböző társadalmi környezetben élő emberek szociális kapcsolatait illetően, és ezáltal következtetéseket vonjunk le az emberi természet állandónak tűnő összetevőire nézve. A kognitív és idegtudományok kutatási eredményei minden fejezetben fontos szerephez jutnak, hiszen az altruista motivációért felelős idegrendszeri központok, érzelmi állapotok és gondolkodási műveletek bemutatása nélkül nem lehet megérteni a proszociális viselkedés okait és indítékait. Ugyancsak meghatározó nézőpontot képviselnek a könyvben azok a szociálpszichológiai kutatások és magyarázatok – köztük jó néhány ma már „klasszikusnak” számító kísérlet –, amelyek megalapozták és ma is irányítják a segítségnyújtásban és együttműködésben alapvető szerepet játszó külső és belső tényezők (szociális normák, személyiségjegyek, csoporthatások stb.) vizsgálatát.

Ezek együtt alkotják a könyv tartalmát. Szerkezetét pedig egy olyan „rétegeltség” jellemzi, ahol a legközvetlenebb formáktól haladunk a több közvetítést igénylő személyközi kapcsolatokig. Családon belüli önzetlenség, segítségnyújtás a barátoknak, együttműködés a csoporttársakkal, a potyalesők büntetése, nagylelkűség az idegenek iránt. Ez a szerkezet, amely eltér a proszociális viselkedéssel foglalkozó „hagyományos” pszichológiai könyvek tematikájától, egyúttal a megoldásra váró problémák körét is kijelöli.

Először is, amellet érvelek, hogy nem létezik általában vett önzetlenség az emberek iránt. Más-más motivációk és lélektani folyamatok irányítják a családtagok, a barátok, az ismerősök és az idegenek iránti altruizmust. Ez utóbbiak esetében is eltérő az emberek segítségnyújtása városban és falun, egyedül vagy tömegben, hagyományos vagy ipari társadalmakban. A könyv úgy épül fel, hogy külön fejezeteket szentelek az egyes kapcsolattípusoknak és az önzetlen viselkedés eltérő aspektusainak. Az utolsó fejezet egy általános elméleti modellt vázol fel, amely kísérletet tesz annak az értelmezésére, hogy miként működnek és milyen kölcsönös összefüggéseken keresztül fejtik ki hatásukat a proszociális viselkedés legfontosabb összetevői. Közéjük tartoznak az érzelmi reakciók, a tanulási-döntési mechanizmusok, a személyiségjegyek, a szituációs tényezők és a kulturális normák.

Másodszor, az is eltér a megszokott pszichológiai művek tematikájától, hogy hozzájuk képest többet foglalkozom az evolúciós stratégiák kérdésével: a nyilvánvaló költségek és veszteségek ellenére hogyan alakulhattak ki az önzetlenség különböző formái az evolúció során? Meggyőződésem ugyanis, hogy az evolúciós megközelítés nélkül nem lehet megérteni az önzetlen viselkedés mögött álló idegrendszeri, pszichológiai és szociális mozgatórugókat. Miután az evolúcióelmélet szerint csak azok a viselkedési vál-

tozatok jöhettek létre, amelyek segítették őseink túlélését és szaporodását, a kérdés úgy fogalmazható át, hogy az önzetlen magatartástípusok jártak-e olyan előnyökkel, amelyek képesek voltak ellensúlyozni a hátrányokat. Válaszul bemutatom a legfontosabb evolúciós folyamatokat és szelekciós hatásokat (rokonszelekció, erős reciprocitás, altruista büntetés, reputációszerzés, versengő altruizmus, költséges jelzés és kérkedés stb.). Ezek hozták létre az önzetlen és kooperatív viselkedést irányító pszichológiai képességeket és hajlamokat, amelyek ma is működnek bennünk – függetlenül attól, hogy előnyöseke-e a jövőre nézve, vagy sem.

Ez átvezet a könyv harmadik sajátosságához. Az önzetlenségre ható külső és belső tényezők és hatások bemutatása helyett elsősorban azokra a mechanizmusokra fordítom a figyelmet, amelyek meghatározzák az egyéni döntések és társas kapcsolatok stratégiáit. Milyen idegrendszeri, tanulási és fejlődési folyamatok teszik lehetővé a hasonló tulajdonságokkal rendelkező emberek előnyben részesítését és támogatását mind a rokonok, mind az idegenek körében? Mi a büntetés logikája; a szankciók kiszabása hogyan, milyen közvetítéseken keresztül befolyásolja a csoporton belüli együttműködés mértékét? Milyen érzelmi reakciók és döntési folyamatok vezetnek oda, hogy az emberek egy része azoknak is segít (például segélyek és adományok formájában), akiket soha életében nem látott, és akiktől semmilyen viszonzást nem remélhet a jövőben? Ez a kérdés kapcsolódik ahhoz a másikhoz, hogy van-e valódi önzetlenség a szónak abban az értelmében, hogy a másokért történő lemondás és áldozatvállalás semmiféle haszonnal nem jár az altruista számára. A válasz az, hogy igen, bár ez a fajta „tisztá” altruizmus, úgy tűnik, nem túl gyakori. Az a pszichológiai képesség ad rá lehetőséget, hogy együtt tudunk érezni másokkal, és empátikus törődést mutatunk a szükségset szenvedők iránt.

A könyv nagyrészt az elmúlt öt-nyolc év tudományos irodalmát dolgozza fel és értelmezi. Az új évezred elején ugyanis valóságos forradalom történt a proszociális viselkedés kutatásában, amely leginkább a közgazdaságtudomány, az evolúcióelmélet, a pszichológia bizonyos ágai és a kognitív idegtudományok területén zajlott (illetve zajlik). Természetesen ezek megértéséhez az is szükséges, hogy az Olvasó képet kapjon e tudományok néhány alapvető magyarázó modelljéről és „klasszikus” kísérletéről. A kötet ugyanakkor helyet ad az e területen végzett saját kutatási eredményeim bemutatásának is.

A könyvben sokféle tényezőt és működést ismertetek az agyi területek aktivitásától kezdve a társadalmi normák elsajátításáig. Még sincs okom reménykedni abban, hogy teljes képet nyújtok az önzetlenség okairól és szabályozó elveiről. Az erény természetére adott tudományos magyarázatok ugyanis egy ponton túl korlátokba ütköznek, ahol szembesülnünk kell az

emberi létezés végtelen sokféleségével, összemérhetetlen értékeivel és céljaival. Itt kapcsolódik a gondolatmenetbe az erkölcs, a vallás vagy a filozófia. Róluk nem szól a könyv, hiszen jócskán túlmutatnának a rendelkezésre álló kereteken. Ezeket a kérdéseket már az Olvasónak magának kell továbbgondolnia. Remélem, hogy erre a kötet által nyújtott ismereteket is fel tudja használni!

Bereczkei Tamás